

ערבות הדדית - לא תוכל להתעלם

במצוות עגלה ערופה, כמו במצוות נוספות בתורה, נתבע הפרט והציבור לאחריות על זולתו.

מבוא

מבוא ליחידה

מצוות עגלה ערופה היא מופיעה בספר דברים כחלק מן המצוות לקראת הכניסה לארץ. במצוות אלו מורה התורה לעם ישראל תשתית לחיים בארצו.

המעבר מהמדבר לארץ ישראל הוא מעבר ממציאות ניסית שבה הקב"ה מנהל באופן גלוי את הקיום של עם ישראל - אל מציאות "ארצית", שבה אין מן, אין ענני כבוד ואין באר מרים, ומנגד יש בה נחלה, עבודת אדמה, כיבוש ומלוכה. זו אינה ירידה אלא עליה, שכן מצב החיים בארץ ישראל הוא הייעוד של עם ישראל- לחיות חיי ארץ מצליחים מקודשים ומבורכים. אולם מדובר באתגר גדול, כיוון שהוא נותן עוצמה רבה למעשי האדם, ובכל מקום שבו העוצמה האנושית גדלה ומתגברת, עולה הסכנה של השמוש בעוצמה זו למטרות קלוקלות, להתמקדות של כל פרט בעצמו בלבד, וליצירת עוולות חברתיות וחוסר צדק.

במעבר ממציאות ניסית למציאות ארצית מוטלת על האדם כפרט ועל החברה ככלל אחריות רבה יותר לבניין החברה כולה. עם ישראל נדרש להקים חברה מתוקנת, צודקת ומוסרית שבמרכזה עבודת ה' ומצוות התורה ויחסים בין אישיים המושתתים על עקרונות של חסד. יחידה זו עוסקת במצוות שבונות את המוסדות החברתיים, את חובות החסד, היושר והצדק, ואת החובות החברתיות של ישראל בארצו.

הרמב"ם בהלכות תשובה (פרק ג הלכה ח) מתאר את משמעותה העמוקה של לקיחת אחריות:

רמב"ם:

לפיכך צריך כל אדם שיכרה עצמו כל השנה בלה, באלו חציו וזכאי וחציו חוב; וכן כל העולם, חציו וזכאי וחציו חוב:

חטא חטא אחד

הרי הכריע עצמו והכריע את כל העולם בלו לכף חובה, וגרם להם השחתה;

עשה מצוה אחת

הרי הכריע את עצמו והכריע את כל העולם בלו לכף זכות, וגרם להן תשועה והצלה.

זה הוא שנקאמר "וצדיק, יסוד עולם", זה שצדק עצמו הכריע את כל העולם בלו והצילו.

ביחידה זו נעמיק את הלימוד במצוות עגלה ערופה העוסקת ב'אחריות'.

עגלה ערופה, פרק כא פסוקים א-ט

א כי-ימצא חלל באדמה אשר ה' אלהיך נתן לך לרשתה נפל בשדה לא נודע מי הכהו: ב ויצאו זקניך ושפטיך ומדדו אל הערים אשר סביבת החלל: ג והיה העיר הקרבה אל החלל ולקחו זקני העיר ההוא עגלת בקר אשר לא עבד בה אשר לא-משכה בעל: ד והורדו זקני העיר ההוא את העגלה אל נחל איתן אשר לא יעבד בו ולא יזרע וזרעו שם את-העגלה בנחל: ה ונגשו הכהנים בני לוי כי הם בחרו ה' אלהיך לשירתו ולברך בשם ה' ועל-פיהם יהיה כל ריב וכל נגע: ו וכל זקני העיר ההוא הקרבים אל החלל ירחיצו את-ידיהם על העגלה הערופה בנחל: ז וענו ואמרו ידינו לא שפכו את-הדם הזה ועינינו לא ראו: ח כפר לעמך ישראל אשר פדית ה' ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל ונכפר להם הדם: ט ואתה תבער הדם הנקי מקרבך כי-תעשה הישר בעיני ה':

מצוות "עגלה ערופה" מתייחסת למצב שבו נמצא חלל (גופה שנרצחה) בשדה, בשטח הפתוח, ולא ידוע מי אחראי למותו.

אחרי שכשלו הניסיונות למצוא את הרוצח ולהעמידו לדין, אין לציבור רשות "לסגור את התיק" ולהתעלם מהדם שנשפך, והם נדרשים להתייחס לאירוע באמצעות עריפת עגלה בנחל במעמד זקני העיר והכהנים.

"משרבו הרוצחין - בטלה עגלה ערופה" (סוטה פרק ט משנה ט),

עם זאת, עדיין אנו נדרשים לשוב ולקרוא כזקני העיר: "ידינו לא שפכו את הדם הזה!", או חלילה [כשאלה רטורית]: "ידינו לא שפכו את הדם הזה?". האחריות והערבות הדדית באות לידי ביטוי במצווה זו.

למורה:

מתוך קריאת הפסוקים נלמד מהי הבעיה: נמצא חלל (נרצח) בשדה ולא ידוע מי הרוצח. נעקוב אחר מהלך המצווה: הזקנים והשופטים מודדים את המרחק שבין החלל לבין הערים הסמוכות כדי לקבוע מהי העיר הקרובה ביותר הנדרשת "לקחת אחריות" על האירוע. זקני העיר הקרובה עורפים עגלה צעירה על נחל איתן, רוחצים את ידיהם ואומרים: "ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו". הכהנים מלווים את האירוע בתפילה.

טרם העיון בפרשנים, נשאל שאלות על פרטי המצווה, למשל:

- מדוע מוטלת האחריות דווקא על העיר הקרובה?
- מהי חלוקת התפקידים בין הזקנים לכהנים?
- דומה כי המצווה מלווה בסמליות רבה: עגלה צעירה, עריפה, נחל איתן. מהי המשמעות?
- מדוע הזקנים נדרשים לומר: "ידינו לא שפכו את הדם הזה"? האם יש לנו ספק בכך?
- מה מקומו של פסוק ט בתוך יחידת הפסוקים?

עיון בפרשנים

רש"י [ב]:

ויצאו זקניך - מיוחדים שבזקניך, אלו סנהדרי גדולה:
ומדדו - ממקום שהחלל שוכב:
אל הערים אשר סביבות החלל - לכל צד לידע איזו קרובה:
[גורם אוביקטיבי שקובע של מי האחריות]

רש"י [ד]:

אל נחל איתן - קשה שלא נעבד:
וערפו - קוצץ ערפה בקופיץ. אמר הקב"ה: תבוא עגלה בת שנתה שלא עשתה פירות ותיערף במקום
שאינו עושה פירות, לכפר על הריגתו של זה שלא הניחוהו לעשות פירות:

רש"י [ז]:

ידינו לא שפכה - וכי עלתה על לב שזקני בית דין שופכי דמים הם!!
אלא לא ראינוהו ופטרנוהו בלא מזונות ובלא לוויה. והכוהנים אומרים: כפר לעמך ישראל:

רש"י [ח]:

ונכפר להם הדם - הכתוב מבשרם שמשעשו כן יכופר להם העוון:

רש"י [ט]:

ואתה תבער - מגיד שאם נמצא ההורג אחר שנתערפה העגלה הרי זה ייהרג, והוא הישר בעיני ה':

מהו טעמה של מצוות "עגלה ערופה"?

מכיוון שלא מקיימים היום את מצוות עגלה ערופה, עלינו להידרש לטעמה מחד, ולשאלת ביטולה מאידך.

א. רמב"ם, מורה נבוכים (חלק ג, פרק מ, בתרגומו של מיכאל שוורץ):

"תועלתה של עגלה ערופה ברורה, מפני שמביאה אותה העיר הקרבה אל החלל (דברים כא, ג), ולרוב הרוצח הוא מתוכה. זקני אותה עיר מעידים את האל שהם לא התרשלו בתיקון הדרכים ובשמירתם ובהגנה על כל עובר אורח, כמו שאומר הפירוש.
ואף על פי שזה נהרג לא בשל הזנחתו את צורכי הכלל, אין אנו יודעים מי הרג אותו.
עם החקירה, יציאת הזקנים, המדידה והבאת העגלה אין, לרוב, מנוס מכך שיִרְבוּ האנשים לשוחח ולדבר.

ואולי, בשל פרסום הדבר ייוודע הרוצח, ויאמר מי שמכיר את הרוצח או שמע את סיפורו, או שהנסיבות מורות לו על כך: "פלוני הוא הרוצח". שהרי מרגע שאומר מישהו... "פלוני הרג אותו", לא תִּעָרַף העגלה...

ומרגע שהוא ידוע הושגה התועלת, מפני שאפילו אם לא יהרגו בית-דין, יהרגו המלך, אשר רשאי להרוג על-פי הספק. ואם לא יהרוג אותו המלך, יהרוג אותו גואל הדם. הוא ימצא תחבולה להתנקש בו ולהורגו.

התברר אפוא שתועלתה של עגלה ערופה היא גילוי הרוצח.

עניין זה מתחזק בכך שהמקום אשר תִּעָרַף בו העגלה "לֹא יַעֲבֹד בּוֹ וְלֹא יִזְרַע" (דברים כא, ד) לעולם. לכן בעליה של אותה אדמה יעשה כל תחבולה ויחקור עד שייוודע הרוצח, כדי שלא תִּעָרַף העגלה ולא תיאסר עליו אדמתו לעולם."

● מהי תכליתה של מצוות עגלה ערופה על פי דברי הרמב"ם?

ב. רמב"ן [ה]:

"ויענין העריפה, אמר ר' אברהם (בן עזרא) שהשם צווה לעשות כן על העיר הקרובה, כי לולי שעשו עבירה כדומה לה - לא נזדמן שיהרג אדם קרוב מהם, ומחשבות ה' עמקו לאין קץ אצלנו..."

אבל הרב (הרמב"ם) אמר במורה הנבוכים (חלק ג, מ), כי הטעם לגלות על הרוצח ולבער דמו...

והנה לפי הטעם הזה יש בתחבולה הזו תועלת, אבל המעשה איננו נרצה בעצמו.

והיה ראוי עוד שיעשה בשדה טוב ראוי לזריעה, שיכירו בו רואיו, כי בנחל איתן לא יודע מדוע לא יעבד בו.

ולפי דעתי, יש בו טעם כעניין הקרבנות הנעשים בחוץ שער המשתלח ופרה אדומה, ולפיכך מנו חכמים עגלה ערופה מכלל החוקים:

הרמב"ן מעלה שתי שאלות על פירוש הרמב"ם, ומציע שני טעמים (הראשון בשם הראב"ע השני בשמו - "ולפי דעתי").

ג. "...תארו לעצמכם, שעל כל תאונת דרכים חלילה יגיע ראש העיר, השופט המקומי לענייני תעבורה, רב העיר ומפקד המשטרה ויכריזו על כך שעשו הכל על מנת להבטיח את בטחון האזרחים. וכי הם לוקחים על עצמם אחריות לשפר את המצב. תארו לכם שעל כל אישה שנרצחה, מגיעים ראשי שרותי הרווחה, השופט המקומי לענייני משפחה, המחנכים, הרבנים וראשי הצבור, ומכריזים בקול גדול "ידינו לא שפכו את הדם הזה".

הטקס לא נראה לכם? יש אלטרנטיבה, אולי כל הצוות הנכבד הזה יגיע ללוויה של הקרבן, וירחץ את ידיו ויכריז "ידינו לא שפכו את הדם הזה". גם זה לא נראה לכם? המציאו מה שתרצו, אולי ועדת חקירה על כל מקרה של "דם נקי". מה שלא יהיה, אסור להתרגל לדם השפוך, אסור לעבור עליו לסדר היום. אין "דם נקי". הדם הנקי זועק לשמים. הדם זועק לכפרה, הדם השפוך זועק לתיקון".

(הרב רפי פויירשטיין "עגלה ערופה עכשיו")

מטרתו של טקס העגלה הערופה היא לזעזע ולעורר מודעות. הטקס הפומבי יביא לכך שכולנו, מן המנהיגים ועד האזרחים הפשוטים, נשאל את עצמנו איפה היינו והאם היינו יכולים למנוע את הרצח ולו בדרך עקיפה.

”ידינו לא שפכו את הדם הזה”

רש”י [ז]:

”ידינו לא שפכה – וכי עלתה על לב שזקני בית דין שופכי דמים הם? אלא לא ראינוהו ופטרנוהו בלא מזונות ובלא לוייה.”

נחמה לייבוביץ’

כותבת נחמה לייבוביץ’, בספרה עיונים בספר דברים (עמ’ 197-198):

”רואים אנו איפוא שהמושג ”שפיכות דמים” מתרחב מאד:

האחריות למותו של אדם חלה לא רק על מי שהרגו ממש.

מעשה נורא שנעשה ”בשדה” – אחראי לו הציבור כולו,

”העיר הקרובה אל החלל” היא וזקניה אחראים לו.

כל אורחות חייהם, כל סדרי החברה,

כל מוסדות הכלכלה, הביטחון והחינוך,

הם ומנהיגיהם אחראים לרצח.

האשמה אינה רובצת רק על הפרט המבצע את המעשה,

אלא גם על הציבור כולו אשר הרוצח חי בתוכו.

האחריות היא רב כיוונית.

בעקבות פירוש רש”י מרחיבה נחמה את משמעות המושג ”אחריות”. מן האחריות הישירה, עשיית המעשה בפועל, אל האחריות העקיפה - אפשר המעשה, אחריות לסיבות שהובילו למעשה.

הזקנים עומדים כאן כנציגי העיר כולה, ומעידים על החובה הסוציאלית או המשפטית של הציבור כולו לדאוג לתושבי העיר ואף לעוברי האורח. האמירה ”ידינו לא שפכו את הדם הזה” מעידה על קיומה של מוסכמה בסיסית שאם היו רואים את הנרצח או את הרוצח, היו מחויבים לפעול כדי למנוע הידרדרות.

האם המוסכמה הזו, שנוכל גם לקרוא לה אחריות ציבורית, עדיין שרירה ועומדת? במציאות שבה אנחנו מוקפים במעשי אלימות, שאלת האחריות שלנו למה שקורה מחוץ לד’ אמותינו הופכת רלוונטית מעין כמוה. התורה קוראת לנו לשאול האם אנחנו יכולים לומר בלב שלם ונקי את המילים ”ידינו לא שפכו את הדם הזה”, ואם התשובה שלילית - לפעול ולתקן.

העמקה: בעקבות פירוש רש”י

המקור לפירושו של רש”י לפסוק ז הוא בבבלי, סוטה, דף לח ע”ב:

וא”ר יהושע בן לוי אין עגלה ערופה באה אלא בשביל צרי העין, שנאמר:

”וענו ואמרו ידינו לא שפכו את הדם הזה”,

וכי על לבנו עלתה שזקני ב”ד שופכי דמים הם?

אלא לא בא לידינו ופטרנוהו ולא ראינוהו והנחנוהו
לא בא לידינו ופטרנוהו בלא מזונות לא ראינוהו והנחנוהו בלא לוייה (=ליווי)".
הגרסה בירושלמי (סוטה, פרק ט, הלכה ו) שונה במעט:
זקני אותה העיר רוחצין ידיהם במים במקום עריפתה של עגלה
ואומרים "ידינו לא שפכו את הדם הזה" וגו'
וכי עלה על לבנו שבית דין שופכי דמים הן?
אלא שלא בא לידינו ופטרנוהו, לא ראינוהו והנחנוהו.
הירושלמי משמיט את הפירוט "בלא מזונות ובלא לוייה". מתוך השמטה זו מתבררת המחלוקת:
לפי הבבלי, הזקנים מתייחסים לנרצח: הזקנים מצהירים שהם מבחינתם דאגו לו, ולא הביאו למצב
שאיִלץ אותו להסתכן בהשגת מזון או קורת גג. לעומת זאת, הזקנים שגרסת הירושלמי מתייחסים
אל הרוצח: לא ראינוהו ופטרנוהו בלא משפט (עוד על האבחנה בין הבבלי לירושלמי: [המושג](#)
[המורחב של שפיכות דמים, גליונות נחמה](#)).

בן סורר ומורה (פרק כא פסוקים יח-כג)

מבוא

פרשת "בן וסורר" נחשבת על הרוב אחת מפרשיות "דרוש וקבל שכר". אמר רבי שמעון: וכי מפני שאכל [הבן ה]זה תרטימר בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי אביו ואמו מוציאים אותו לסקלו? אלא לא היה ולא עתיד להיות ולמה נכתב דרוש וקבל שכר. אמר ר' יונתן אני ראיתיו וישבתי על קברו. (סנהדרין ע"א, א)

רבי שמעון שואל האם יש להרוג נער רק משום שאכל כמות גדולה של בשר ויין. ותשובתו - אכן המציאות המתוארת בדין בן סורר ומורה לא התקיימה מעולם. הפרשה לא נכתבה על מנת שנקיים אותה למעשה אלא על מנת שנלמד אותה.

"למה הפרשה נכתבה אם לא היתה כוונת התורה שניישם אותה למעשה? ...עצם כתיבת הדין מרתיעה ומחנכת, ואף שהוא אינו מיושם הלכה למעשה יש לו מסר פדגוגי חשוב; הוא מזכיר לבנים בדרך המוחשית ביותר שכיבוד אב ואם הוא עניין רציני ואין להקל ראש בכך. הוא מטעים שיש לרסן את התאוות ואין להפריז באכילה ושתיה". ([הרב חנן שלזינגר, בן סורר ומורה](#))

נעיין בפסוקים:

יח כי יהיה לאיש בן סורר ומורה איננו שמע בקול אביו ובקול אמו ויסרו אותו ולא ישמע אליהם: יט ותפשו בו אביו ואמו והוציאו אותו אל זקני עירו ואל שער מקומו: כ ואמרו אל זקני עירו בגנו זה סורר ומורה איננו שמע בקולנו זולל וסבא: כא ורגמנו כל אנשי עירו באבנים ומת ובערתה הרע מקרבך וכל ישראל ישמעו ויראו:

פסוקים אלה מעלים שאלות רבות, הן על התנהגות הבן והן על חומרת העונש:

- מה משמעות המילים: "סורר ומורה"?
- האם "איננו שומע בקול אביו..." זהו פירוט ה"סורר ומורה" או מעשה נוסף?
- מי אחראי "להגיש תלונה" על בן סורר ומורה?
- כיצד מתקיים: "ויסרו אותו"?
- מדוע עונשו כל כך חמור? והרי עדיין לא עשה דבר שיצדיק את הריגתו?
- מהי משמעות הדרישה מההורים להיות חלק בהענשה?
- מדוע ישנה דרישה לפרסם את הענישה? (התורה מציגה שתי אפשרויות: "ובערתה הרע"; "וכל ישראל ישמעו")

עיון בפרשנים

א. חטאי הבן:

רש"י [יח]:

סורר - סר מן הדרך:

ומורה - מסרב בדברי אביו, לשון ממרים:

ויסרו אותו - מתרין בו בפני שלושה ומלקין אותו.

בן סורר ומורה אינו חייב, עד שיגנוב ויאכל תרטימר בשר וישתה חצי לוג יין.

שנאמר (פסוק כ) "זולל וסובא", ונאמר (משלי כג, כ) "אל תהי בסובאי יין בזוללי בשר למו".

רמב"ן [יח]:

בן סורר ומורה-

על דעת רבותינו (סנהדרין סח ב): אינו קטן, שהקטן פטור מכל עונשין שבתורה ומכל המצות, אבל הוא המביא שתי שערות. והנה יש עליו שני עונשין, האחד שהוא מקלה אביו ואמו וממרה בהם, והשני שהוא זולל וסובא עובר על מה שנצטוונו (ויקרא יט ב): קדושים תהיו.

ונאמר עוד (לעיל יג, ה): "ואותו תעבדו ובו תדבקון", כאשר פירשתי (לעיל ו, יג): שנצטוונו לדעת השם בכל דרכינו.

וזולל וסובא - לא ידע דרך ה'.

(המשך הרמב"ן ילמד בהקשר של העונש)

ראב"ע [כ]:

זולל - מפורש והוא זולל בשר, רק הוא שם כלל לנותן בכל מה שיתאוה, כל מה שיבוקש ממנו. וסובא - מרבה לשתות והוא המשתכר. והנה זה כמו אפיקורוס כי לא יבקש חיי העוה"ז כי אם להתענג בכל מיני מאכל ומשתה. ("זולל" כשם כולל לתאוות).

נשאל:

- מהם מעשיו של הבן, ומדוע הם חמורים?
- מה חובתם של ההורים כלפי הבן, ומה גבול האחריות שלהם?

לשאלת תפקידם ואחריותם של ההורים, נעיין בקטע מדבריו של הרב יהושע ויצמן:

...יש לשים לב לפער הגדול בין התורה שבכתב ובין התורה שבעל פה. התורה שבכתב מעבירה את כל האחריות אל הבן. בתורה שבעל פה כמעט כל האחריות היא על ההורים. הגמרא אומרת (סנהדרין ע"א ע"א): "בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב, דרוש וקבל שכר".

...השכר הוא בכך שמן הפרשיה הזאת ניתן ללמוד איך לחנך.

מן הפסוק: "איננו שומע בקולנו", למדו בגמרא (סנהדרין ע"א ע"א):

"רבי יהודה אומר: אם לא היתה אמו שוה לאביו בקול ובמראה ובקומה – אינו נעשה בן סורר ומורה". מכאן ניתן ללמוד שהתנהגותו של הילד תלויה גם בהורים. אם קולותיהם שונים, אם הם אומרים לבן הדרכות סותרות, אם המראה – החיים שלהם, מופיעים בצורה שונה – אין הם יכולים להעניש את בנם. האחריות היא על ההורים – אתם תדברו בקול שוה, ואז הבן ישמע אליכם. ...

התורה שבכתב אומרת שאדם אחראי למעשיו. אם הבן סורר ומורה – האחריות כולה עליו. זו האמת. כשבן לא הולך בדרך טובה – זו אחריותו, ואין זו אשמת ההורים.

אך בפועל, בחיים, יש גם להורים חלק בכך. לפעמים הילד מגיב כפי שהוא מגיב בגלל שההתנהלות בבית הביאה אותו לכך. ...

הדברים של התורה שבעל פה רמוזים בתורה שבכתב. "איננו שומע בקולנו" – בקול אחד. אם אין ההורים מדברים בקול אחד – אין הם יכולים להעניש את בנם.

בתורה שבכתב, ההורים באים לבית הדין, ומיד בית הדין פועל כנגד הבן. זה נכון ברמת העקרונית. יש לאדם אחריות מלאה על מעשיו, ולא ניתן לקחת אחריות זו ממנו. האחריות הזו חשובה לבן, כדי שלא יתרץ תירוצים ויאשים את הסביבה במעשיו. דע לך שאתה אחראי! האחריות הזו חשובה גם להורים. היא מאפשרת להורים ליצור סמכות מול בנם. הם יודעים שהבן אחראי והם צריכים לומר לו זאת.

אך בתורה שבעל פה האחריות עוברת אל ההורים. זוהי ההתנהלות של החיים, מן הדורות הראשונים ועד לדורנו אנו, המעצבים יחד את התורה שבעל פה.

אמנם, גם היום יש להורים סמכות, ויש לבן אחריות על מעשיו. חשוב לדעת זאת, במיוחד כמי שרוצים להעביר לבן גם את התורה העוברת מדור לדור. יש מסר שעובר מההורים אל הבן. לא כל דור חי את חיו כפי שהוא רוצה. אלא שבדורנו המסורת איננה עוברת בכח, על ידי "ויסרו אותו", אלא מתוך קשר עמוק, מתוך אמון גדול של ההורים בילדים, מתוך ההערכה שמעריכים ההורים את ילדיהם. מתוך האמון והקשר באה גם הסמכות. בעבר, הסמכות הולידה את הקשר. כיום, הסמכות מגיעה בסוף, אחרי שיש אמון וקשר של ההורים לילדיהם.

פרשת בן סורר ומורה היא דוגמא מאלפת למעבר החד מהתורה שבכתב לתורה שבעל פה, ולהבנת תפקידה של כל אחת מהתורות. התורה שבכתב אומרת את האמת האלוקית, והתורה שבעל פה מתרגמת זאת לחיים המעשיים.

לקריאת/שמיעת שיעורו המלא של הרב ויצמן ראו [בן סורר ומורה לימינו](#).

ב. סיבת העונש

רש"י [יח]:

ויסרו אותו - [...] ובן סורר ומורה נהרג על שם סופו, הגיעה תורה לסוף דעתו, סוף שמכלה ממון אביו ומבקש לימודו ואינו מוצא,

ועומד בפרשת דרכים ומלסטם את הבריות, אמרה תורה: ימות זכאי ואל ימות חייב:

רמב"ן [יח]:

בן סורר ומורה - [...] ועל הכלל, אין בו עתה חטא מוות ועל שם סופו הוא נדון כמו שהזכירו רבותינו (סנהדרין עא א).

וזה טעם וכל ישראל ישמעו ויראו -

כי לא הומת בגודל חטאו, אלא לייסר בו את הרבים ושלא יהיה תקלה לאחרים:

וכן דרך הכתוב שיזהיר כן כאשר ימיתו לגדר כדי שתהיה במיתתם תקנה לאחרים,

כי הזכיר כן בזקן ממרא (לעיל יז ג): לפי שאין בהוראתו חטא שיהיה ראוי למות בו, רק הוא להסיר המחלוקת מן התורה כאשר פירשתי שם (בפסוק יא) [...]

גם רש"י וגם רמב"ן מסכימים כי בן סורר ומורה אינו נהרג על שום חטאיו בהווה על אף חומרתם הרבה ועל אף הפגיעה בחברה. סיבת ההריגה היא העתיד.

למרות ההסכמה על כך שהבן נהרג על שום העתיד, קיים הבדל מהותי בין רש"י לרמב"ן בהתבוננות על העתיד.

נשאל: כלפי מי מגלים זקני העיר אחריות בענישתו של הבן: כלפי הבן עצמו, או כלפי החברה?

העמקה:

איננו שומע – על 'השמיעה'

שורש מנחה בפרשייה קצרה זו הוא ש.מ.ע:

– איננו שומע

– ולא ישמע אליהם

– איננו שומע בקולנו

– וכל ישראל וישמע ויראו

השורש הבעייתי – הבן איננו שומע, והתוצאה: וכל ישראל ישמעו ויראו.

כלומר: תכונת השמיעה היא יסוד מרכזי של ההשקפה הדתית והמוסרית של התורה, וספר דברים במיוחד, והיעדרה מסכן את הבטחון הרוחני והמוסרי של החברה. משה רבנו מרבה להשתמש בספר דברים בשורש ש.מ.ע, מעל 90 פעמים. בכמעט 80 מהם השמיעה היא החובה לשמוע את קול ה' ומצוותיו: "שָׁמַע יִשְׂרָאֵל" (דברים ו', ד'), "וְהָיָה אִם שָׁמַע" (דברים י"א, י"ג), "הִשְׁמַע עִם קוֹל אֲ-לֹהִים" (דברים ד', ל"ג) וכיוצא בזה. בקצת פחות מעשר פעמים ה' שומע בקול ישראל. ואצלנו בפרשה השמיעה המתבקשת אך החסרה היא שמיעת הילד בקול הוריו. ולבסוף – אצלנו ובעוד כמה פעמי ספורות: "וכל ישראל ישמעו ויראו". האדם צריך להיות שומע, האומה צריכה להיות שומעת. עם ישראל מתייחד בכך שהיחס אל א-לוהיו עובר דרך השמיעה ולא דרך הראיה: "קוֹל דְּבָרִים אֲתֵם שֹׁמְעִים וְתִמְוָנָה אֵינְכֶם רְאִים זֹלָתִי קוֹלִי" (דברים ד', י"ב). וכן נאמר: "הִשְׁמַע עִם קוֹל אֲ-לֹהִים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ... וְיָחִי" (דברים ד', ל"ג). הרב הנזיר, רבי דוד כהן, דיבר על כך שההיגיון הישראלי, דרכי המחשבה שלו – הם "שמיעתיים" – "היגיון שמע" – כלשונו. האין זאת שפרשת בן סורר ומורה מצביעה על ליקוי חמור בשמיעה במובנה העמוק והיסודי? האם הבן שאיננו שומע בקול הוריו, יוכל אי פעם לשמוע, להיות חלק מהאומה ה'שומעת? ליקוי שמיעה מוסרי, אי-היכולת של אדם להיות בקשב אל אביו ואימו, היעדר היכולת לייצר מרחב שבו יש שמיעה, יופיע גם כפגם בשמיעה לקול ה' ולקולו של המוסר הלאומי.

[הרב תמיר גרנות, בן סורר ומורה](#)

השבת אבידה וטעינה (פרק כב, א-ד)

במצוות מינוי שופטים, ערי מקלט ועגלה ערופה עסקה התורה בכינון הצדק במרחב הציבורי. במצוות הבאות פונה התורה אל האדם הפרטי תוך דגש על איסור "כבישת העיניים" - ההתעלמות מהאבידה של האחר או מהמצוקה שלו. רק האדם הפרטי יודע אם לא ראה או ראה ובוחר להתעלם. בד-בבד עם חובת האדם לא להתעלם נמצא במצוות אלה את חובת המאבד או הנזקק לפעול למען עצמו - "הקם תקים עמו". החלש במקרה הזה אינו יכול להסתמך רק על "רשויות הרווחה" או על החיוב של המוצא להשיב אבידה, אלא עליו להיות פעיל ויוזם בחילוץ עצמו.

מצוות השבת אבידה (כב, א-ג)

נתבונן בפסוקי השבת אבידה, בפרק כב פסוקים א-ג:

א לא תראה את-שור אחיך או את שיו נדחים והתעלמת מהם השב תשיבם לא אחיך: ב ואם לא קרוב אחיך אליך ולא ידעתו ואספתו אל תוך ביתך והיה עמך עד דרש אחיך אותו והשבתו לו: ג וכן תעשה לחמרו וכן תעשה לשמלתו וכן תעשה לכל אבדת אחיך אשר תאבד ממנו ומצאתה לא תוכל להתעלם:

למורה:

ראשית נקרא את הפסוקים ונשאל שאלות:

- על פרטי המצווה
- על הפירוט הרב והחזרות שבפסוקים
- על היחס בין מצווה זו למקבילתה בשמות כג, ד

עיון בפרשנים

רש"י [א]:

והתעלמת - כובש עין כאלו אינו רואהו:

לא תראה, והתעלמת - לא תראה אותו שתתעלם ממנו, זהו פשוטו.

ורבותינו אמרו: פעמים שאתה מתעלם וכו':

הדין בגמרא עליו מבוססים דברי רש"י:

ברכות יט ע"ב

...והתעלמת מהם, פעמים שאתה מתעלם מהם, ופעמים שאין אתה מתעלם מהם,

הא כיצד? אם היה כהן והיא בבית הקברות, או היה זקן ואינה לפי כבודו, או שהיתה מלאכתו מרובה משל חברו, לכך נאמר והתעלמת...

רש"י [ב]:

עד דרש אחיך - וכי תעלה על דעתך שיתנהו [שהמוצא יתן] לו [למאבד] קודם שידרשהו [לפני שידרוש את האבידה]? אלא דרשהו [המוצא יחקור את המאבד ויבדוק שזו אבידתו] שלא יהא רמאי:

- נשים לב, שלפי הפשט, הכוונה שיש למוצא האבידה אחריות על האבידה עד שהמאבד ידרוש אותה ("וְהָיָה עִמָּךְ עַד דְּרַשׁ אַחִיךָ אֹתוֹ" [את האבידה]). ולפי הדרש יש משמעות נוספת לכתוב, המוצא צריך לדרוש – לחקור, שהדורש הוא בעל האבידה.
- מדובר בפירוש על דרך הדרש, כיון שלפי ההקשר מי שדורש הוא המאבד ("אחיך"), ואילו לפי הדרש, הדורש הוא המוצא.

והשבתו לו - שתהא בו השבה, שלא יאכל בביתך כדי דמיו ותתבעם ממנו. מכאן אמרו: כל דבר שעושה ואוכל יעשה ויאכל, ושאינו עושה ואוכל, ימכר:

רש"י [ג]:

לא תוכל להתעלם - לכבוש עינך כאלו אינך רואה אותו:

לתלמידי 5 יח"ל

רמב"ן [א]:

לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים -

זו מצווה מבוארת, שאמר בתורה (שמות כג, ד): "כי תפגע שור אויבך או חמורו תועה השב תשיבנו לו". והוסיף בכאן לאמר "נדחים", כי "תועה" שתעה מדרכו ויכול להטותו הדרך בלא עמל גדול, ועתה הזכיר "נדחים" שברחו ממנו והרחיקו. והזכיר "שה" שהוא כאבד [שה עלול להתרחק מרחק רב מן העדר רמב"ן רומז לתה' קיט, קעו], ולכך ביאר בכאן ואם לא קרוב אחיך אליך ולא ידעתו ואספתו אל תוך ביתך.

ואמר וכן תעשה לחמורו - שהוא בהמה טמאה.

וכן תעשה לשמלתו - אע"פ שאין השמלה חביבה על בעליה כבעלי החיים ואין ההפסד בה מצוי כבהם שאפשר שימותו.

וכן תעשה לכל אבדת אחיך - מכל כלי ביתו, אף על פי שאינן חביבין כשמלתו אשר יכסה בה:

ועל מדרש רבותינו (ספרי מה, ב"מ ל א): הוסיף עוד בכאן דברים רבים ...

ניתן דעתנו לדברים המתבארים במצווה זו לדעת הרמב"ן

למורה : בלימוד הפסוקים והפרשנות נתייחס לנקודה הבאה :

יחסינו לרכוש הזולת - התורה דורשת מאיתנו להתאמץ כדי להשיב את החפץ או לשמור עליו ולדאוג שתחזור אל בעליה ; אסור לנו להתעלם מרכושו האבד של הזולת ונדרשת מאיתנו לקיחת אחריות ואקטיביות.

העמקה - מה היקפה של התביעה לאחריות?

נעיין [בלקט מהלכות השבת אבידה של הרמב"ם](#) .

לשם השוואה, נעיין [בחוק השבת אבידה](#).

נשווה בין שני מקורות אלה כדי לחדד את היסוד הטמון במצוות התורה :

מדד ההשוואה	רמב"ם	חוק המדינה
מתי חלה חובת ה"טיפול" באבידה?		
חובת איתור המאבד		
מי חייב להחזיר את האבידה?		
חלות זמן הזכות על האבידה		

מהו ההבדל העקרוני בתביעה מהאדם בין מצוות התורה לבין חוק המדינה?

להעשרה : [פודקאסט בנושא השבת אבידה, סיפורים ומקורות](#) .

העמקה - "לא תוכל להִתְעַלֵּם" (פסוק ג)

הניסוח "לא תוכל" מיוחד ויוצא דופן לעומת ציוויים אחרים. מה נוכל ללמוד מניסוח זה? (שימוש דומה ב"לא תוכל" נראה גם בפרק יב פסוק יז ; פרק טז פסוק ה ; פרק יז פסוק טו)

מצוות טעינה (פרק כב פסוק ד)

ד לא תראה את חמור אחיך או שורו נפלים בדרך והתעלמת מהם הקם תקים עמו:

למורה :

ראשית נדייק בפסוק :

- מהו המצב המתואר?
- האם הדרישה היא לעזור לבעל החיים או לבעליו?
- היחס בין מצווה זו למקבילתה בשמות כג, ה

עיון בפרשנים

רש"י [ד]

הקם תקים - זו טעינה. להטעין משאוי שנפל מעליו :

עמו - עם בעליו, אבל אם הלך וישב לו ואמר לו : הואיל ועליך מצווה אם רצית לטעון טעון, פטור :

- המצווה בחומש דברים היא מצוות טעינה (לעומת מצוות פריקה בחומש שמות כ"ג:ה).
- תפקידה של המילה "עמו" מטילה אחריות אישית על הנזקק.

לתלמידי 5 יח"ל

רמב"ן [ד]

[...] ואמר בכאן "אחיד" ושם "אויבך" "ושונאך", לאמר תעשה עמו כן וזכור האחוה ותשכח השנאה :

העמקה

על המילה "עמו" בהופעתה בשמות כג ד, כותב ה"כלי יקר" (הרב אפריים לונטשיץ) :
 "מכאן תשובה על מקצת ענייני בני עמנו, המטילים את עצמם על הצבור ואינן רוצים לעשות בשום מלאכה אף אם בידם לעשות באיזו מלאכה או איזו דבר אחר אשר בו יכולין להביא שבר רעבון ביתם, וקוראים תגר אם אין נותנים להם די מחסורם. כי דבר זה לא צוה ה' כי אם 'עזוב תעזוב עמו', 'הקם תקים עמו'. כי העני יעשה כל אשר ימצא בכוחו לעשות, ואם בכל זה לא תשיג ידו, אז חייב כל איש מישראל לסעדו ולחזקו וליתן לו 'די מחסורו אשר יחסר לו, ועזוב תעזוב אפילו עד מאה פעמים."

לפי דברי הכלי יקר, הלימוד מהמילה "עמו" נוגע לכל דיני צדקה.

- מה עשויות להיות הסיבות (הפיזיות והנפשיות) שבעטיין אדם נזקק בוחר שלא לעבוד?
- אלו סיבות עשויות להצדיק שלילת צדקה מאותו אדם, ואלו סיבות יהיו לגיטימיות לסירוב לעבוד?

העמקה 2

"קיצור הלכות דרכים", הרב יואל בן נון (ובאופן ספציפי - הלכה ו).

מהו היישום המודרני של מצוות טעינה?